

**ЗЛОЧИННІ ТЕХНОЛОГІЇ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ:
СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ**

У статті обґрунтовано необхідність разом із дослідженням способів підготовки, вчинення та приховування певного виду злочинів у межах кримінологічної характеристики встановлювати більш складні системи дій злочинців, спрямовані на досягнення злочинного результату – типові технології вчинення злочину. На основі аналізу цих двох категорій та визначення понять встановлено їх співвідношення як частини та цілого. Шляхом аналізу слідчо-судової практики визначені типові способи підготовки, вчинення та приховування незаконного грального бізнесу, а також типові технології розвитку незаконного грального бізнесу.

Ключові слова: *незаконний гральний бізнес, кримінологічна характеристика, спосіб вчинення злочину, технологія вчинення злочину.*

В статті обґрунтовано необхідність наряду з дослідженням способів підготовки, совершения и сокрытия определенного вида преступлений в рамках криминалистической характеристики устанавливать более сложные системы действий преступников, направленные на достижение преступного результата – типичные технологии совершения преступления. На основе анализа этих двух категорий и определения понятий установлено их соотношение как части и целого. Путем анализа следственно-судебной практики определены типичные способы подготовки, ведения и сокрытия незаконного игорного бизнеса, а также типовые технологии развития незаконного игорного бизнеса.

Ключевые слова: *незаконный игорный бизнес, криминалистическая характеристика, способ совершения преступления, технология совершения преступления.*

The article substantiates the necessity, along with the investigation of ways of preparing, committing and hiding a certain type of crime, to establish within the framework of the criminological characteristic more complex systems of criminal actions aimed at achieving a criminal result – the typical technologies for committing a crime. Based on the analysis of these two categories and the definition of their concepts, their relationship as a part and a whole is established. By analyzing the investigative and judicial practice, typical methods of preparation, commissioning and concealment of gambling, as well as standard technologies for the gambling, are defined.

Key words: *gambling, criminological characteristics, method of committing crime, technology of committing crime.*

Вступ. Історія виникнення та розвитку азартних ігор налічує багато століть. Їхня шалена привабливість внаслідок використання однієї з погано контрольованих рис людської природи – азарту, зумовила цікавість до них із боку кримінального середовища, яке стало отримувати свою користь від вад людської природи. У цьому процесі формувалася система дій, які виконуються під час злочинів у сфері грального бізнесу, більш-менш ефективні з яких стали типовими, тобто використовуються частіше, ніж інші. Ці дії традиційно вкладаються в систему способів вчинення злочину, які розглядаються в межах характеристики об'єктивної сторони та на практиці мають чітке криміналістичне значення, оскільки, як писав В.М. Шавер, «методика розслідування окремих видів злочинів завжди визначається методами вчинення злочину» [1, с. 46].

З розвитком та ускладненням способів скоєння злочинів, формуванням із них різних послідовностей під час вчинення конкретного злочину, виокремленням серед них найбільш часто застосовуваних та ефективних, ця категорія перестає відповідати змісту застосовуваних злочинцем дій, оскільки не може охопити всього їх обсягу. Отже, необхідне застосування більш об'ємного поняття, на що вже звернули увагу вчені. Це поняття вкладається в категорію «технологія вчинення злочину», вивчення якої має стосуватися кожного виду злочинності, а практичний інтерес являють встановлені під час наукових досліджень типові технології вчинення певного виду злочинів.

Поняття «технологія злочину» досить нове в сучасній криминології, проте посіло своє місце серед предметів різних досліджень кримінально-правового блока наук. В основному це поняття застосовується для характеристики злочинів, які мають певну складність у вчиненні. Зокрема, воно часто застосовувалося під час вивчення проблем протидії економічним та податковим злочинам, зокрема, такими вченими, як: В.П. Корж, Г.М. Бірюков, С.В. Добровольський, В.В. Кучерявий та інші. Типові способи скоєння злочинів у сфері грального бізнесу розроблялися в криміналістичних дослідженнях, зокрема, З.М. Топорецькою [2]. Проте в жодному дослідженні категорія «технологія вчинення злочину» не стосувалася вивчення незаконного грального бізнесу.

Постановка завдання. Мета статті – встановлення типових технологій ведення незаконного грального бізнесу на основі визначення понять «технологія вчинення злочину», «спосіб вчинення злочину», встановлення їх співвідношення, а також застосування цих категорій до аналізу слідчої та судової практики розслідування фактів зайняття гральним бізнесом.

Результати дослідження. У процесі розгляду технології економічного злочину В.П. Корж зазначала, що її специфіка полягає в тому, що вона алгоритмізує організовану діяльність, тому може бути багатократно використана, тиражована для вирішення вихідних завдань у злочинному бізнесі, для ефективного, безпечного, оптимального режиму їх виконання, послідовності в досягненні поставлених цілей [3, с. 152–153]. Те саме можна сказати і про технології незаконного грального бізнесу.

Технологію злочину, скоєного організованим злочинним утворенням у сфері економіки, В.П. Корж розглядає як сукупність дій, операцій, прийомів, методів, форм впливу, спрямованих на вибір сфери та предмета злочинного посягання, способу злочину (зазвичай включає кілька способів самостійних складів злочину), його планування, здійснення різноманітних підготовчих дій до вчинення економічного злочину, приховування його слідів, а також на забезпечення організованої злочинної діяльності та її суб'єктів за допомогою корупційних зв'язків зі службовими особами державних органів влади й управління для отримання злочинних доходів та їх легалізації [3, с. 154].

Оскільки злочини у сфері грального бізнесу мають ознаки організованості, а також фактично вчиняються в економічній сфері, визначення, яке В.П. Корж дала технології злочину, скоєного організованим злочинним утворенням у сфері економіки, можна частково застосувати і до технології розглядуваного виду злочинів.

Вона зазначала, що поняття «технологія злочину» ширше за поняття його способу, оскільки є структурним компонентом першого. Отже, під час вивчення технології неможливо відійти від дослідження способу. Як вже було вказано, спосіб вчинення злочину найбільш вивчений криміналістикою, отже, логічним буде використати цей досвід і в криминології, звичайно, відійшовши від криміналістичних цілей і взявши з відомих визначень тільки суть цього явища.

Зокрема, М.В. Салтевський визначає спосіб вчинення злочину як «комплекс динамічних актів, рухів» [4, с. 424–425].

В.В. Радаєв вважає, що способи вчинення злочинів – «це система відомостей про типові елементи ситуацій вчинення злочинів певних категорій, криміналістично значущих зв'язків між цими елементами» [5, с. 4].

Г.Г. Зуйковим, який заклав основи криміналістичного вчення про спосіб вчинення злочину, він розглядався як певна система дій і прийомів із підготовки, вчинення й приховування злочину, яка детермінується низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників [6, с. 10]. Зумовленість способу скоєння злочину різними об'єктивними й суб'єктивними чинниками визнають усі автори криміналістичних робіт [4, с. 426, 427; 7, с. 191, 192; 8, с. 33, 34].

До об'єктивних чинників, що впливають на спосіб вчинення злочину, належать: умови зовнішнього середовища, в якому скоєно злочин (особливості місця й обстановки); час вчинення; знаряддя; зв'язок із предметом посягання, стосунки злочинця з потерпілою особою тощо. До суб'єктивних чинників, що характеризують особу злочинця та зумовлюють спосіб вчинення

злочину, належать: мета злочину, бо вона визначає в загальному вигляді засоби й умови його вчинення; наявність у злочинця професійних знань, умінь і навичок; соціальні, психологічні та фізичні особливості злочинця; ціннісні орієнтири. Оскільки на спосіб вчинення конкретного виду злочину впливає конкретна сукупність чинників, серед яких один або декілька можуть мати вирішальне значення, спосіб вчинення злочину як в теоретичному, так і в практичному аспектах має вивчатися в поєднанні з означеними чинниками. Вивчення, узагальнення таких чинників може бути використано для вироблення заходів запобігання злочинам, а отже, служити завданням кримінологічної науки.

Врешті, уточнюючи визначення, Г.Г. Зуйкова, Р.С. Белкін розглядали спосіб вчинення злочину як «систему дій із підготовки, вчинення й приховування злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища та психофізіологічних властивостей особистості, що можуть бути пов'язані з вибіркоким використанням відповідних знарядь або засобів, умов, місця й часу, об'єднаних загальним злочинним задумом» [9, с. 211–217].

Останні дослідження категорії способу вчинення злочину в криміналістиці показали, що в його понятті мало що змінилося [10–12].

Дискусійним моментом у розгляді в криміналістиці способів вчинення злочинів є окреме виділення способу приховування злочину. Такої думки дотримуються Р.С. Белкін [13, с. 48], І.М. Лузгін і В.П. Лавров [14, с. 8], які вважають, що приховування – це діяльність, спрямована на перешкоджання розслідуванню шляхом утаювання, знищення, маскування або фальсифікації слідів злочину й злочинця та їх носіїв.

О.Н. Колесніченко [15, с. 35], М.С. Уткін [16, с. 15], М.П. Яблоков [17, с. 46–47] включають у спосіб вчинення злочину діяльність із підготовки, здійснення й приховування злочину. В.В. Вандишев [18] допускає, що спосіб приховування злочину може бути як самостійним елементом, так і частиною способу вчинення злочину залежно від наявності або відсутності єдиного злочинного задуму, що охоплює всі стадії злочинної діяльності.

На наш погляд, наявність трьох видів способів вчинення злочину логічна, оскільки вони чітко виділяються за своєю метою. Також це має практичне значення, тому що дозволяє оцінити інші значущі для кримінологічної характеристики деталі злочину. Наприклад, наявність способів готування злочину говорить про умисний характер злочину і дозволяє оцінити особу злочинця, а також умови, що сприяли можливості здійснення такої підготовки. Використання способів приховування злочинів свідчить про наявність в особи умислу уникнути відповідальності, а їхні характер і час застосування можуть вказувати на причину цього: або завчасно продуманий умисел, або намагання вийти із ситуації, в яку особа потрапила без злочинних намірів.

З огляду на вищезазначене, пропонуємо способом вчинення злочину називати сукупність дій, операцій, прийомів, методів, форм впливу, сформовану в певну систему, що служить досягненню конкретного завдання під час підготовки, вчинення чи приховування злочину.

Отже, виділяються три види способів: способи підготовки злочину, його вчинення чи приховування.

Технологію вчинення злочину варто розуміти як певну комбінацію об'єднаних загальним злочинним задумом способів підготовки злочину, його вчинення чи приховування, детерміновану умовами зовнішнього середовища та психофізіологічних властивостей особистості, що можуть бути пов'язані з вибіркоким використанням відповідних знарядь або засобів, умов, місця й часу.

Звичайно, як і у виробництві, технології бувають більш ефективні та менш ефективні щодо досягнення результату. Більш ефективні використовуються частіше, а тому набувають статусу типових. Сукупність таких типових технологій і повинна розглядатися в межах кримінологічної характеристики певного виду злочинності.

Конкретизуємо розглядувані категорії щодо незаконного грального бізнесу та розпочнемо з типових способів приготування, вчинення та приховування цих злочинів. З метою їх узагальнення нами проаналізовано 150 матеріалів кримінальних проваджень за фактами зайняття гральним бізнесом.

Виявлено такі способи приготування до зайняття гральним бізнесом: реєстрація суб'єкта господарювання – 13%; підшукування й отримання права на приміщення – 75%; підшукування відповідного місця роботи – 19%; створення комерційного сайту в інтернеті – 1%; найом працівників – 57%; підшукування засобів вчинення злочину – 82%; придбання необхідної для господарської діяльності офісної техніки та меблів – 10%; обладнання гральних місць – 44%; встановлення програмного забезпечення – 16%; перевірка працездатності гральних приладів – 28%; переобладнання гральних засобів для використання в азартних іграх – 1%.

Переобладнання гральних засобів для використання в азартних іграх полягає в підключенні купюроприймача, який до цього було відключено власником у зв'язку із заборонаю грального бізнесу, та встановленні додаткових гральних плат.

Спосіб безпосереднього ведення грального бізнесу логічно впливає з диспозиції ст. 203-2 Кримінального кодексу (далі – КК) України [19], яка фактично є бланкетною нормою, а отже, під час опису злочину в обвинуваченні слідчі зверталися до Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» [20].

Відповідно до результатів нашого дослідження, спосіб безпосереднього вчинення злочину з погляду його загальної характеристики проявився в такій діяльності: організація азартних ігор на гральних автоматах (зокрема, на комп'ютерних симуляторах) – 89%; організація спортивного тоталізатора – 1%; організація ігри в покер (не змагань, з отриманням доходу від виграшу або від ставок) – 4%; рулетка – 1%; надання доступу до гральних інтернет-ресурсів (онлайн-казино) – 9%.

Конкретні дії, які характеризують спосіб безпосереднього вчинення: отримання ставки – 65%; надання засобів доступу до гри – 79%; надання гральних приладів – 98%; видавання виграшу – 93%; розпорядження прибутком – 97%; забезпечення розміщення гральних приладів (надання приміщення, можливості підключення електроживлення тощо) – 1%.

Засобами доступу до гри були: гроші (купюроприймач, монетоприймач) – 23%; фішки – 4%; квитанція про ставку – 1%; поповнення кредиту гри (електронного рахунку) – 74%.

Однією з особливостей діяльності з незаконного грального бізнесу є складність її здійснення без залучення допомоги сторонніх осіб. Частіше за все злочинці наймають працівників, співвідношення категорій яких таке: оператори – 28%; адміністратори (за сумісництвом оператори) – 19%; продавці (за сумісництвом оператори) – 5%; оператори (за сумісництвом охоронці) – 8%; охоронці – 7%; бармени (за сумісництвом оператори) – 5%; офіціанти – 1%; касири – 3%; касири (за сумісництвом оператори) – 1%; круп'є – 2%. Здебільшого (56%) слідством не встановлювалася законність залучення найманих працівників: із 34 таких випадків законно найманою працею користувалися 38% суб'єктів господарювання, незаконно – 6%.

Під час вивчення слідчо-судової практики нами виділені такі способи маскуванню грального бізнесу: створення та реєстрація суб'єкта господарювання з іншими цілями діяльності – 14%; маскуванню грального закладу під інші заклади – 52%; організація азартних ігор під виглядом ігор, які законом не відносяться до азартних – 3%; переобладнання засобів азартних ігор – 1%.

Способи переобладнання засобів азартних ігор такі: демонтаж купюроприймача та купюровидавача з емуляцією в програмному забезпеченні використання одиниці часу замість аналога грошей – 1%; встановлення в системний блок комп'ютера додаткових гральних плат, які забезпечували його функціонування як грального апарату, із прихованим перемикачем режимів роботи – 1%.

Способи утаювання інформації: гральний бізнес без утворення та реєстрації суб'єкта господарювання – 79%; використання в діяльності чужої власності (приміщення, засобів азартних ігор тощо) – 81%; розміщення гральних закладів у приміщеннях, викриття внутрішньої обстановки яких ускладнене – 73%; розміщення гральних закладів у приміщеннях, проникнення до яких ускладнене – 28%; система домовленостей між організаторами, працівниками та клієнтами щодо порядку входу до приміщення – 11%; встановлення засобів обмеження доступу до програмного забезпечення – 5%; поширення інформації про гральний заклад лише через добре знайомих осіб – 12%; поширення інформації про гральний заклад лише через перевірених клієнтів за допомогою «візиток» – 6%.

Деталізуючи ці способи, ми виявили такі їхні особливості. Способи маскуванню внутрішньої обстановки приміщення: розміщення грального закладу в підвалі – 1%; приміщення без вікон або з наглухо затемненими вікнами та дверима – 71%. Способи ускладнення проникнення в приміщення: замкнені двері – 16%; розміщення грального закладу в таємному приміщенні, виявлення якого загальними засобами неможливе – 3%; допуск у приміщення тільки відвідувачів основного закладу – 14%. Організатори грального бізнесу встановлювали такий порядок входу до приміщення: за дзвінком на мобільний телефон – 14%; умовний стук – 13%; допуск тільки тих клієнтів, в яких знайомі обличчя (постійних) – 16%.

На додаток обвинувачені в зайнятті гральним бізнесом використовували такі способи фальсифікації інформації: взяття всієї вини на себе, заперечення участі в злочині та поінформованості про злочинну діяльність інших осіб – 45%; давання свідчень про власну непричетність до грального бізнесу, перекладання вини на інших осіб – 2%; укладення договорів про оренду

або відповідальне зберігання гральних приладів без права використання їх у комерційних цілях – 15%; укладення договорів про оренду або відповідальне зберігання гральних приладів із вказівкою про їхню непридатність до азартних ігор – 1%; укладення договорів про оренду приміщення із вказівкою мети його використання, не пов'язаної із гральним бізнесом – 2%; підробка документів, які свідчать про законність діяльності – 1%; підробка (крадіжка) документів про належність грального бізнесу іншим особам – 1%; отримання документів про переобладнання засобів азартних ігор у розважальні засоби, не призначені для отримання ставки та видачі виграшу – 1%; давання свідчень про непризначеність розважальних засобів для азартних ігор – 1%; отримання дозволу на проведення змагань зі спортивного покеру – 1%.

Відповідно до результатів узагальнення систематизованих вище способів підготовки, вчинення та приховування, найбільш типовою технологією розвитку незаконного грального бізнесу є така:

1. Підшукування приміщення й отримання на нього права.
2. Застосування способів приховування щодо приміщення.
3. Підшукування засобів вчинення злочину (засобів азартних ігор або засобів надання доступу до них).
4. Обладнання гральних місць.
5. Застосування способів приховування засобів вчинення злочину.
6. Найом працівників.
7. Інструктаж працівників щодо способів приховування злочину.
8. Організація азартних ігор або доступу до них.
9. Застосування способів приховування під час виявлення та розслідування діяльності грального закладу.

На перший погляд, у цій технології немає нічого складного – ознаки способів, які в ній використовуються, встановлюються без складнощів і в сукупності з іншими чітко складаються в склад об'єктивної сторони злочину. З іншого боку, за такою простотою й очевидністю типової технології вчинення цього злочину приховується тіньова сторона грального бізнесу, яка була й залишається в масі латентних злочинних епізодів, які прикриваються розкритим злочинном.

По суті застосування більш комплексного підходу до аналізу встановлених за кожним провадженням обставин злочину й отримання обґрунтованих припущень, що не всі вони встановлені повно й об'єктивно, і змусило нас замислитися про необхідність не тільки встановлення способів дій злочинців, а й укласти їх у більш складну систему, зазначену на початку статті – у технологію злочину. Застосування цієї категорії має примусити дослідника скласти один спосіб до іншого й аналізувати, чому вони застосовані саме в цій комбінації, чому їх об'єднання стало для злочинців найбільш ефективним тощо.

Що стосується незаконного грального бізнесу, то в результаті дослідження кожного факту, який потрапив в поле нашого зору, увагу привернула одна особливість застосовуваних для підготовки, вчинення та приховування способів, яка лягла в основу іншої, більш ефективної типової технології скоєння злочинів.

У результаті перевірки слідством вказівок підозрюваних на причетність до злочину інших осіб, які оцінені слідством як способи приховування злочину, з'ясовано таке: особи не встановлені – 9%; причетність інших осіб не встановлена – 2%; особи не встановлені, і матеріали щодо них виділені в окреме провадження – 2%. Крім того, привертає увагу той факт, що в більшості розслідувань (майже 90%) така інформація взагалі не встановлювалася або не перевірялася, а обвинувачення будувалося на наявних доказах, які сторона захисту не заперечувала.

Те ж саме стосується перевірки поінформованості власника гральних засобів про незаконний бізнес із їх використанням. Належність цих засобів іншій особі, а не обвинуваченому, виявлено в 52% проаналізованих матеріалів, з яких: поінформованість про злочинне використання цих засобів заперечувалася і (або) не виявлена – 82%, виявлена – менше 1%. А в 17% випадків власника взагалі не встановлено. Навіть коли факт поінформованості власника гральних засобів про злочин було встановлено, компетентні органи не ухвалювали жодних рішень.

Якщо взяти до уваги всі встановлені в провадженні обставини, є обґрунтовані підстави вважати, що обвинувачений є лише виконавцем (співвиконавцем), а організатором (підбурювачем, основним співвиконавцем) є інша особа. Зокрема, в одному з досліджених нами випадків обвинувачений заявив про те, що саме власник підбурював його використовувати автомати для гри, проте органи досудового слідства і суд відкинули цю версію на підставі того, що особа декілька разів змінювала свої показання, і це було розцінене як чергова спроба уникнути відповідальності.

Що стосується засобів вчинення злочину, то обвинувачені володіли ними на підставі: права власності – 58%; оренди – 11%; договору зберігання – 16%; трудового договору – 14%, а в декількох випадках ця підстава взагалі не була встановлена. Документи на підтвердження права володіння засобами вчинення злочину були надані лише у 27% випадків, в більшості ж випадків цей факт встановлювався лише на основі показань підозрюваного. Судова практика вирішення долі засобів вчинення злочину також неоднозначна. Зокрема, у вироках за дослідженими нами матеріалами проваджень доля гральних автоматів – засобів злочину була вирішена так: конфісковано – 60%; знищено – 14%; повернуто власнику, причетність якого до злочину не встановлена – 21%; повернуто власнику-засудженому – 3%; питання не вирішено – 2%. Тобто можна казати, що більше ніж у 4 частині випадків засоби злочину повернулися в злочинний обіг. Крім того, під час вивчення практики виявлено 6 випадків повторного використання гральних засобів у злочинній діяльності вже після їх здавання на відповідальне зберігання власнику. Точну ж кількість фактів повторного використання гральних засобів у вчиненні злочину встановити неможливо, оскільки відсутні відповідні механізми та правові підстави. Це і надає власникам таких засобів можливість використовувати їх для отримання незаконних доходів постійно.

Зважаючи на такі результати, є всі підстави припускати, що злочинцями вироблено ефективну технологію ведення незаконного грального бізнесу, що дозволяє уникнути відповідальності справжнім його організаторам: організатор (або його довірена особа) підбурює певну особу (виконавця) або дає згоду на використання нею свого майна для грального бізнесу на таких умовах: із його боку – отримання певної суми, з боку виконавця – отримання прибутків понад суми, яка сплачується власнику засобів, особистої відповідальності в разі викриття злочину (можливо, за умови сплати штрафу організатором). Доказати звичайними засобами причетність до злочину власника засобів неможливо, адже показання виконавця сприймаються як намагання зменшити його відповідальність, а матеріальних слідів не залишається – всі домовленості усні, передача плати за користування майном прикривається договорами оренди (здебільшого усними, без фіксації виконання). В одному з випадків взагалі в оренду було здано приміщення, в якому власник зберігав гральні автомати після заборони грального бізнесу, і власник, за його словами, не знав, що орендар використовує ті автомати для скоєння злочину. Отже, організатор-власник засобів вчинення злочину уникає відповідальності і залишається зі своїм майном, яке може здати в оренду іншій особі. У такий спосіб він отримує незаконний прибуток і уникає відповідальності.

Висновки. Технологія вчинення злочину – це комбінація об'єднаних загальним злочинним задумом способів підготовки злочину, його скоєння чи приховування, детермінована умовами зовнішнього середовища та психофізіологічними властивостями особистості, що можуть бути пов'язані з вибірковою використанням відповідних знарядь або засобів, умов, місця й часу. Компонентами технології злочину є способи вчинення злочину – сукупність дій, операцій, прийомів, методів, форм впливу, сформована в певну систему, що служить досягненню конкретного завдання під час підготовки, вчинення чи приховування злочину. Залежно від завдання виділяються три види способів: способи підготовки злочину, його вчинення чи приховування.

Найбільш ефективна з погляду уникнення відповідальності більшістю співучасників злочину й отримання максимуму прибутку типова технологія ведення незаконного грального бізнесу власником гральних засобів складається з таких способів: підшукування виконавця, готового за винагороду займатися гральним бізнесом за умови його особистої відповідальності в разі виявлення грального закладу (можливо, за умови сплати штрафу власником засобів); надання йому в оренду гральних засобів, отримання плати за оренду; у разі виявлення грального закладу – повернення своїх гральних засобів на підставі того, що причетність до злочину їхнього власника не встановлена. Застосування такої технології вчинення злочину встановлено на основі дослідження практики кримінальних проваджень. Відсутність ефективних заходів запобігання таким технологіям вчинення злочину призведе до все більшого їх поширення.

Список використаних джерел:

1. Шавер В.М. Об основных принципах частной методики расследования преступлений. Социалистическая законность. 1938. № 1. С. 46.
2. Топорецька З.М. Спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину як структурний елемент криміналістичної характеристики злочинів у сфері грального бізнесу. Адвокат. 2011. № 9 (132). С. 44–48.

3. Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.
4. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладенні): підручник. К.: Кондор, 2006. 588 с.
5. Радаев В.В. Криминалистическая характеристика преступлений и ее использование в следственной практике: лекция. Волгоград, 1987. 21 с.
6. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.717. Москва, 1970. 30 с.
7. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. К.: Ін Юре, 2003. 720 с.
8. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.К. Весельський, С.М. Зав'ялов, В.В. Пяковський. К.: КНТ, 2009. 160 с.
9. Белкин Р.С. Криминалистика. Проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. Москва, 1988. 301 с.
10. Дудніков А.Л. Проблеми визначення способу злочину в криміналістиці. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2011. Вип. 11. С. 58–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpek_2011_11_10 (дата звернення: 18.06.2018).
11. Дудніков А.Л. Криміналістичне поняття «спосіб злочину». Проблеми законності. 2012. Вип. 120. С. 209–219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2012_120_25 (дата звернення: 18.06.2018).
12. Ткач О.В. Спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики порушень недоторканності приватного життя. Форум права. 2015. № 1. С. 318–322. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_52.pdf (дата звернення: 18.06.2018).
13. Белкин Р.С. Общая теория советской криминалистики: монография. Саратов: Саратовский ун-т, 1986. 397 с.
14. Лузгин И.М., Лавров В.П. Способ сокрытия преступления и его криминалистическое значение. Москва, 1980. 102 с.
15. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: учебник / В.П. Бахин, В.И. Гончаренко, Н.И. Клименко, А.Н. Колесниченко и др.; под ред. В.К. Лисиченко. Киев: Вища шк., 1988. 405 с.
16. Уткин М.С. Некоторые вопросы общей методики расследования преступлений: лекция. Омская высш. шк. милиции. Омск, 1986. 26 с.
17. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования: некоторые теорет. положения. Москва, 1985. 97 с.
18. Вандышев В.В. Способы сокрытия преступления и их классификация. Вестник СПбУ МВД России. 2000. № 2 (6). С. 94–100.
19. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.06.2018).
20. Про заборону грального бізнесу в Україні: Закон України від 15 травня 2009 р. № 1334–VI. Відомості Верховної Ради України. 2009. № 38. Ст. 536.